

Aita Plazido Mujika'ren Omenez

(1974 - San Pedro aurreko astean)

Aita Plazido Mujika'ren Omenezko Aste Beterako, itzalditxo bat, Lasarte'ren Historiaz eskatu didate lasartear adiskide batzuek. Eta nik baietz erantzun. Eta pozik. Oso pozik, bi aldetatik, Lenengo Lasarte'ri nik ez bait dakit ezer ukatzen. Leen ere, gaur bezela, iru-lau eretitan, beste ainbeste itzaldi egiña naiz ni Lasarte'n. Eta, bestalde, Aita Plazido'ren Omenerako eskatzen bait zait.

Aita Plazido, euskaltzale bezela, gizonik aundienetako bat degu. Zor zaio aitormen ori, batzuren batzuek —ez dakigu zergatik— ukatu nai izan badiote ere. Azkue aundiaren urren, gure lexikograforik aundienetakoa degu gure Aita Plazido, Jesus'en Lagundiko Aita zintzo eta lasartear jator-jatorra.

Azkue'k, euskeratik erderetarako Iztegi arrigarri bat berak bakarrik egin zigun bezela, gure oriatarrak, erderatik euskerara beste ainbeste ta geiagoko bat egin digu orain urte batzuek, berak bakar-bakarrik, dozena bat urtean, ordu libretan lan egiñez —bere lagunak afaltzen ari ziran artean, berak lan-ta-lan jardunez.

Olakoxe langille aspergaitza —asper-eziña— azaldu zaigu gure erritarra; gaur, argitaldutako Iztegi lodi-lodia dana agortuta, argitaldi berri bat prestatzen berriz ere lan-ta-lan ari zaiguna... (1).

Olako gizon baten omenaldian parterik artu gabe ezin egon iñor, eta, iñor baño gutxiago, Lasarte'ko Erriarekin nik añako zer-ikusi izan duanik.

Aitormen au egiñik, bada, asi gaitezen gure lanean.

Lasarte'ren Historia apur bat aztertzeo eskatu didazute.

Guazen arira.

(1) Itzaldi au argitaltzean, saldu da Iztegiaren bigarren argitaldia.

GEOLOGIA

Asi gaitezen Geologiatik. Lasarte'ko lurraren beraren izaeratik.

Lasarte'ren Geologia, Lasarte'ko etxe zaarren paretetatik, ormaetatik, igerri diteke ederkitxo. Lasarte'ko etxe zaarren ormak, arri biribillez egiñak azaltzen zaizkigu.

Arri biribil oiek, Oriá Ibaítik ateratako arriak dira. Bañan Lasarte osoaren lurra lur-azpia, olakoxe arri biribillez osatua dago. Eta ola osatutako Geologia, «Kuaternarioko Geologia» dala esaten degu. Kuaternariokoa, lurraren laugarren Arokoa, alegia.

Dakizuten bezela, lurraren lenengo Aroan, mundua, gaur eguzkia bezela, suzko gai gori-goria zan, gal-gal-gal irakiten ari zan miazgoria; eta, itzali zanean, arri astun, trinko-trinko, olaetako zepa bezelatsuko gai astun gelditu zan; fosillik gabeko arri astun: kaiku-arri eta granito.

Bigarren ta irugarren Aroan, lurra loi ta buztin-lur zan, gero arri biurtu zana —milloika urte askoren buruan arri biurtu zana; eta fosildun azaltzen zaigu.

Laugarren Aroan lurrean ugelde ikaragarriak gertatu ziran, eta mendi-arteetan, nunnai, ibai azkar eta potzu izugarriak sortu ziran, ondoa dana ibai-arri biribillez zuana.

Laugarren Aro artan Lasarte, Oriá'tik asita, Orió'raño, potzu lago aundi bat zan, potzu sakon, ura Teresategi'ko aldapan gora zuana. Eta potzu iraun zuan, millaka urtetan, arik-eta milla urte aien ondoren, Orió'n potzuko urari itxasorako bidea galerazten zion Igeldo-mendia lurrikararen batek-edo pitzatu eta ura itxasora ustu zan arte eta Lasarte orain dagon bezela gelditu.

Bitarte ortan, urpean zilipurdika zebiltzan arriak, zearo biribil-durik gelditu ziran, eta aiek dira, Lasarte'ko Kuaternarioa egiten duten ibai-arri biribillak; olako arriz, esan degun bezela, egiñak bait dituzute lasartearrok zuen etxerik zaarrenak; karezko zarpeoz estalirik badaude ere, bañan nunean-nunean agirian ere ikusten bait ditugu, Aliri deritzan etxe ortan, adibidez, edo Konbentuko aurrealdean. Eta Geologiaz naikoa degu-ta, jarrai dezagun Historiara.

ASIERAK

Lasarte'ren Historiak, «historia» ez baño «soziografia» areago bear du izan, batez ere bere asierari buruz begiratuta. Historiak dokumentua eskatzen du. Eta gure Lasarte'ren asieran pentsa dezakezute dokumenturik izango ez dana. Dokumentua gure errietan ez da oso berandu arte agertzen, oso urrutitik ikutu bat edo beste egiten

digun bat-edo-beste izan ezik. Bañan Etnologiak ederkitxo betetzen bait digu, asieratik -prehistoriatik -berandu ori arteko utsune luze ori.—Etnologiak, gaur dan eguneko jakinduri eder ta zabal orrek: gizadia mundu guztian nola bizi izan dan ederkitxo explikatzen duan jakinduri bikain orrek... Orla osotzen bait zaigu ederkitxo, «Historia» baño areago «Soziografia» deritzaken edesti-histori ori.

Orra bada: Etnologiak dionez, gizona lurraren gañean, lenengo-lenengo eiztari izan zan, eiztari soil-soil; gero artzai, gero nekazari, eta bion bitartean, olagizon, artesano, eta baita merkatari ere. Jakiña, «asieran eiztari» izan zala diogunean, arrantzale izan zala ere esan nai degu.

Eiztari ta arrantzale izate ori, Lasarte-inguruan, Prehistori-prehistorian izan zan. Historiaren sarreran, ordea, lasartearra artzai zan; artzai eta gero nekazari.

Gero ta gero ere, ordea, gizonak etzion uzten, leen izandakoari. Nekazari-garaian ere etzuan aztu eiza ta arrantzua. Beraz, zuzen esan dezakegu, Historiaren asiera artan lasartearra, artzaiez gañera, arrantzale ere ba zala. Arrantzale, ots, itxas-gizon, mariñel.

Asiera-asieran, legorretik egingo zuan arrantza, ibai-bazterretik; Bañan azkar asiko bait zan ibai-barruan eta itxasoan ere bere lan ortan; itxasoan, ots, Orio-inguruan. Eta ontan naasten zaigu, leen aipatu degun beste zeregin ura ere: artesia, gure kasuan txalupagintza ta mariñeltza.

Artzai, Lasarte'n, mendi-aldekoak izango ziran: Goen-kaletik Urnieta eta Ernani-aldeko etxeetakoak: Larrekoetxe, Elgezabal, Larrezabal...

Arrantzale ta mariñel izateko, barriz, Oria-ibaiaren erriberak izango ziran aukerako leku. Erribera oietan, bear bada, nekazaritza baño leenago azalduko bait zan arrantza, arrantzalea eta itxas-gizona, mariñela —bere eskuz egindako ontzietan arrantzan egingo zuan gizona, alegia.

ARRANTZALE TA TXALOPAGILLE

Orrenbestez —Etnologiak erakusten digunez— ba dakigu nola-koak ziran Lasarte ontako lenengo gizonak: mendi-aldean, artzaiak —Galarreta'tik Buruntza-gañera arteko larretan, artzaiak—; Oriarriberaetan, ordea —gaurko Lasarte jatorrean, alegia— arrantza-leak, legorretik ezik ibai-barruan ere txalupetan arrantza-egingo zutenak, eta ortarako baita txalupagille artesano ere izango ziranak, zala arbol-gerriak oso-osoan barruak-usturik txalopatxoak egiten

zekitenak, zala gaurko «alak» bezelako edo Nafarroa'ko «almadiak» bezelako baltsa zabalak egiten zekitenak...

Orra or, asierako Lasarte'n eiztari-arrantzaleak alde batetik, eta artzai ta txalopagilleak bestetik... Guzti ori —arrantza batez ere— parajeak berak eskatzen bait du. Izan ere, Lasarte berez, ezer bada-ta, mendia ta larrea baño, erribera areago bait da.

BIDEAK ETA GALTZADAK

Etnologiaren eskutik daramagun bide ontan, eman dezagun beste pausu bat aurrera. Au ere, parajeak berak eskatzen diguna, eta Etnologiaren eskutik emango deguna. Bideai eta galtzadai dagokiena.

Munduan, prehistoria-prehistoriatik dira bideak.

Bide-ingenerioak —lenengo bide-eballeak— abereak izango zira-la ezik; bañan, abereak beren bide-senaz ebakitako bideak, gizonak azkar asko beretzakotu eta obetu bait zituan. Bideak galtzada biur-tu, alegia...

Lasarte'n ere, aspaldi-aspaldidanik, prehistoriatik ba ziran bi-deak. Eta ez nolanaikoak.

Lasarte, parajez, bidagurutze batean dago. Oyartzun'dik Ernani'n barrera datorren bideak, eta Nafarroa'tik Urnietan barrera datorrenak Lasarte'n alkar jotzen zuten, emen bat-egiñik, aurrera jarraitze-ko. Jarraitu, gañera, edo-ta «alaetan» edo-ta zubiren batean ibaia igaroaz. Lasarte'n zubirik etzala, ezik, Sorabilla'kotik Zubieta'kora arte. Beraz, onera, naiz Ernani'tik, naiz Urnieta'tik irixten ziranak, bitan-bat, edo Zubieta'ko zubira jo bear zuten, edo, bestela, Lasarte'n «alaetan» igaro Artuxa-Hipodromo-aldera, andik Saldatxur'en gora, Belkoain-barrera, Zarate'ko Bentan eta Andazarrate'n zear, Gipuzkoan aurrera jarraitzeko...

Garrantzi aundiko bidea bait zan bide ori. Gipuzkoa'ren «bizka-rrezurrik-bizkarrezur», San Adrian'en zear Araba'ran zijoan bidea, eta antziñako pelegriñariak beren kroniketan eta kantetan izen aundiko bide bezela aipatu izan zutena... Lasarte'ko bidagurutzean bere asiera zuan Gipuzkoa-goierriko bidea.

ERMITA ETA OSTATUA

Bidaren eta galtzadaren ondoren, Lasarte'n, Edad Media, Erdi Aroa dalakoan arkitzen degun beste gauza, San Pedro'ren Eliza da; obeto esateko, Elizatxoa, Ermita; bidagurutz-bidagurutzean, aspaldi batean, kristauen elizkoitasunak kokatutako Ermita; etxea bera baño zabalagoko portalepea zuan Elizatxoa, bidez zebiltzanentzat babes

ta anparatzalle an ipiña. Anparatzalle, ez, ordea, animarentzat bakarrik, baita gorputzarentzat ere. San Pedro Apostoluaren izeneko, bañan ez Apostolu Santuari Eliz-barruan otoitz-egiteko bakarrik, baita, bidez zebiltzanak elizpe-portikoan arratsean lo-egiteko ere.

Olako bidagurutzetan sortzen zan, baita, beste gauza bat ere: Ostatua, bidezkoen «konforterako» Venta. Bañan, ostatua pagatzeko dirurik etzeukatenentzat, an egoten bait zan, bidagurutze-bidagurutzean, Elizatxo, bera baño aundiagoko portalepearekin, beartsuak nun lo-egin izan zezaten. Lasarte'ko Soziografiaren dato bat geiago, alegia.

TORREA

Erdi Aroan, errietan —batez ere bidagurutzetako errietan— izan oi zan beste gauza bat ere: Torrea, Torre-Jauregia. Bidagurutzak zaitzeko izan oi ziran. Torre goreak. Arrizko Torreak... Erriko etxerik geienak, artean, ez bait ziran izaten arrizkoak, egurrezkoak baizik; egurrezkoak, edo arri baño egur geiagogzkoak; eta etxe bajotak, geienez ere bizitza batekoak.

Torreak, ordea, egurrezkoak ez baño, arrizkoak izan oi ziran: beetik goraño dana arri, arri labratu. Eta tellatu orde, arrizko barbakana eta almenak...

Gorez, berriz, oso goreak, oso altuak izan oi ziran; beeko ikulluaz gañera —zaldi-ikullu eta eskaratzaz gañera— bi, iru edo lau bizitza, etxeko bizitzatarako eta *cuero de guardia*'ko gudarientzako. Eta eskallerak geienean etxearen saietetik lenengo bizitzaraño; arrizkoak auek ere. Dana arriz, gerrateetako suaren kontra. Izena ere ala, arriz izaten bait zuten: Etxarri, Arretxe, Arrese...

Olako etxeak Lasarte'n, antziña, bat baño geiago ziran: Sasueta Arrese zeritzana bata —gero «Sasueta Txiki» ezagutu genduana, eta orain galdua. Bestea, aren pareko «Sasueta Aundi» edo «Sasueta Zaar». Eta bestea «Lasartegaraikoa» zeritzana: gero aipatuko bait degu berriz ere. Bañan batez ere, «Lasarte-Torre», orain Konbentuko Kapellau Jaunaren etxea dagon leku berean zegona, eta leengo gizaldian, karlistateren batean —ez dakigu noiz— galdu, erre edo bota zana...

Torre orren jabeak, abizenez «Lasarte» zeritzanak ziran, XVI gizaldian, Zizurkil'go San Millandarrakin eta Donostiako Okendotarrakin bat-egiñik azaltzen zaizkigunak... aiek sortu bait zuten, baita, XVII gizaldian, azken aldean, gure Lasarte'ko Monja Brijjidaen Konbentua.

Konbentuaren historiatic atera liteke —eta gero ikusiko degu, gauza jakingarri bezela —nolako Torrea zan XVII gizaldian, Lasarte— Torre-Jauregi eder ura.

Bañan ikustagun leenago, zertarako sortu izan ziran errietan Torre aiek. Eta, asierako, esan dezagun, Torreak geienean Aaide Nagusien bizileku izan oi zirala: Aaide Nagusiak, «Parientes Mayores».

AAIDE NAGUSIAK, JAUNTXOAK, AUNDIKIAK

Torreetan Aaide Nagusiak bizi izaten zirala, esan degu: Aaide Nagusiak: *Parientes Mayores*, *Banderizos*; Jauntxoak; Larramendi'k gero «Aundikiak» esaten zienak. Jende arroak, jende burrukalaria; jende aberatsak, askotan Erregearen serbitzuan edo Erregeen erregaliz aberastuak, eta orrela leen baño geiago arrotuak.

Erriak, gorroto zien. Alderdiak egiñik, partidutan banaturik, elkarren kontra —etxea etxearen kontra— gerra egiñez bizi bait ziran; batzuek «Oñeztar», eta besteak «Ganboar»; beti elkarri zipoka, askotan eriotzeraño, elkar iltzeraño.

Asieran, «aaide» izenak aditzera ematen duanez, bando berekoak, elkarren «pariente», elkarren aaideak izan bide ziran, eta elkarri gogor laguntzen zioten; bañan aizkenerako *por intereses de partido* ere elkartu oi ziran... Bañan, nolanai dala, erriak, Erri jatorrak gorroto zien; eta, poliki-poliki, geroko batean, Erregeen balimentuz baliatuak, aizkenean, XV, XVI gizañdirako, zearo otxandurik ikusten ditugu.

Famili oietako bat zan Erdi Aroan —XIV, XV gizaldian— Lasarte-Torrearen jaun-da jabe. Ez degu esango, Lasartetorretarrak Aaide Nagusiakin alkaturik bizi zirana. Ganboarrakin, bear bada.

Lasartetorretarrak gerora Zizurkil'go San Millandarrakin bat egin zuten; eta Zizurkil'go San Millandarrak, Ganboarrak ziran. XVI gizaldirako baita San Millandarrak Donostia'ko Okendotarrakin bat egiñik zeuden, eta Donostia'ko Okendotar oiek XVI-XVII gizaldirako Lazkauko jauntxo-jendearekin bat ziran: Don Antonio de Okendo —Donostia'ko Zurriolako estatuakoa— Lazkau'ko Andre Maria de Lazkano'rekin ezkonduak zegon... Lazkautarrak, ordea, oñeztar bait ziran, eta San Millandarrak, ganboar... eta Okendotarrak tarte ortan sartu-sartuak...

Ala ere, eta ola Aaide Nagusiekin alkaturik bizi arren, ezin esan dezakegu, gure lasartearrak elkarrekiko burruka oietan oso sarturik iñoiz ibilli ziranik. Burrukaz bestelako lanetan, ots, baserri berriak sortzen eta burniola-lanetan sarturik arkitzen ditugu; 1499'gn urtez, Martin Arano de Lasarte bat arkitzen degu Lasarteolaren Olajaun.

Bañan aspaldi-aspaldidanik baita beste erregezko kargu batean sarturik ere bizi bide ziran: beren Torre gore-goretik Lasarte'ko bidagurutza eta inguruko bideak zaitzen, Erregeren enkarguz seguru asko; beren Torretik dana kontrolatzen, batez ere gerraren bat suertatzen zanean, zala Frantzia'rekin, zala Nafarroa'rekin, zala Inghlaterra'rekin berarekin; ibaiko ibiak eta «alak» kontrolatzen...

SANTIYAGO-ZALEAK

Leentxuago pelegriñuak aipatu ditugun ezkerro, aipa dezagun orain, Lasarte'n Erdi Arotik datorren oitura bitxi bat, eta ia orain arte bizirik iraun duana —Gipuzkoa guztian leen iñoiz izan-da, aspaldian galdurik dagona, bañan Lasarte'n iraun. Santa Ana Karkaban, urteoro, Santaren egunean —Santiyago bigaramonean— egin oizan fartsa bat, juizio-itxura xelebren bat. Garbi-garbi Erdi Aroko oitura zaar bat bait zan, Santiyago'ren pelegriñuentzat entretenigarri egiten zan komeri-jai bat, alegia.

Fartsa oietan gizon gaizkille bat salatu oi zuten Juezaren aurrean; oker aundiren bat eginda arrapatua, alegia —eriotzen bat edo lapurreta aundiren bat-edo— eta gaizkillea bera eta testiguak eta fiskala eta abogadua, Juezaren Tribunalera etortzen ziran, an guztion aurrean juizioa egitera; eta juizioa gora-berakin jendeari naiko farra eragin ondoren, Juezak iltzeko sententzia ematen zuan; eta, aizkenik gaizkillea —lastozko irudi farragarian ezik— su-emandan erre egiten bait zuten jende guztiaren algara-artean.

Olako fartsak eta parodiak oso Erdi Aroko kutsudunak dira. Leen nunai oso oituak, bañan orain ia leku guztietan galdu diranak; bañan gaur oraindik Euskalerriko baxtarren batzuetan irauten dutenak, Zuberoan, adibidez, *txari-bari* izeneko fartsaetan.

Olakoxe Erdi Aroko oitura zaarra arkitzen degu Lasarte'ren bizieran. Erdi-Aro Erdi-Aroan sortua, eta ia orain arte zuen artean iraun duana. Santa Anaren Karkabako «juizio-parodia».

TORREA NOLAKO?

Lasarte-Torrea nolako zan jakiteko, Gipuzkoa'ko zenbait beste Torre ikusi besterik ez degu, Azpeitia'n Loyola'koa, adibidez, edo Oñati'n Lasarraga'koa, edo Andoain'en Ixturizta'koa, edo Zarautz'en Torreluzea... Torre goreak, ez ain zabalak estu-antza; arrizko sendo-sendoak.

Beren bebarruko ormaetan —metro lodiko ormaetan— lau edo bost saietera izan oi zuten, barru-aldera zabal eta kanpo-aldera estu.

Saieteratako bat edo bitan, brontzeko kañoi bana egon oi ziran, beti prest etsairen bat zetorrenean gogor su-egiteko...

Gure Lasarte-Torrek brontzeko olako bi kañoi zeuzkan, bakoitza amabiña arroakoa. Kañoi bakoitzaren kontu, artillero bat egon oi bait zan.

Gañerako saieteratan, saieteriak egon oi ziran, saieta zorrotzak antziña-antziñako arkuz etsaiari jaurtitzeko; gero, polbora sortu zanean, saietera aietatik arkabuz-tiroak jaurtiko bait zituzten.

Bebarruaren gañean, serbitzarien bititza egon oi zan —kanpoko eskalleratik sarrera zuala— eta bititza artan sukaldea eta sukalde-osteoa eta serbitzarien gelak —serbitzari emakumezkoenak, alegia.

Lenengo bititza aren gañean, bigarren bititza, Nagusiena; eta aren gañean etxeko mutil ezkongaien gelak.

Dana, leio txiki, arku-txorroxton, askotan bikote.

Tellatu-aldea, tellatu-egatzik gabea; ertzak, orma xut, almenatua, andik etsaiari arrika gogor egiteko. Dana gerrarako prest.

Torrearen aurrea, enparantza; etxea baño ondotoxoz zabalagoa, gerratean *plaza de armas* izango zana, eta pake-garaian, iñoiz —ez-taietan eta bataioetan-da, zezenak korritzen ere zirana.

Denboraz, enparantzaren lekuan Jauregia egin bait zan, Torreari erantsia; Jauregi zabal eta leio-aundiduna, Nagusiaren emazte ta aurrentzako egoitza egokia...

Olakoxea azaltzen zaigu Lasarte-Torrea antziñako paperetatik.

LASARTEGARAIKOA

Bi Sasueta eta Lasarte-Torreaz gañera, mala bereko beste etxe sonatu bat ere ba zan Lasarte'n Erdi Aroko garai artan: Lasartegaraikoa.

Lasartegaraikoa —izena bera dago esaten— Lasarte-Torre baño gorago —ibaietan gorago— zegoen. Gaur «Rekondorena» edo «Aizpurrutaren» esaten zaiona. Goen Kanean, Urnieta-lurrean.

Bi Lasarte oiek, gaur bi nagusirenak badira ere, asieran biok odol berekoenak izan bide ziran. Heraldika da orren testigu. Lasarte-Torrearen eta Lasartegaraikoaren armarrria, biak bera dira. Ikusi besterik ez dezute, Konbentuko Elizaren sarreran dagona, eta Lasartegaraikoaren ate-gañean dagona; biok berdin-berdiñak dira: goitikan beera, ezker-eskubi: erdi batean bi otso, goi ta be; eta beste erdian, esi, langa edo olako zerbait, itxuraz soro-itxiturako...

Lasartetorretarrak Oria ibaiaren kontrola zuten bezela, Lasartegaraiotarrak, itxura danez, artantzako ta arrantzako malan jarraitzen zuten gero ta gero ere. Torrekoak Erregeren serbitzuan lenengo,

eta burni-ola-lanetan gero, eta luberri eta baserri-lanetan ikusten ditugu. Lasartegaraikotarrak, berriz, ibai-luberri ta zumaburu-lanetan, eta arrantza-lanean. Lasartegaraikotik urruti gabe, Artuxa-aldean, or zegon, leengo-paperetan «naza salmonera» zeritzan ixtribu bat, izenak erakusten duanez, izoki-arrantzarako sortutako naza ederra.

Izoki-arrantza beti ere gure historian ixtimazio aundiko arrantza izan da; bai Bidasoa'n —oraindik ere jarraitzen bait du— bai, ikusten denez, gure Oria-ibaian ere...

Ez noa, emen izokiaren joan-etorriak eta izokiaren arrantza nola zan esatera; zeurok dakizute naikoa gai ortan. Nik bakarrik esango dizutet, leen ere iñoiz aipatu izan dizutedana: erdi-aroan nolako errekesta zuan arrai garesti-garesti orrek; eta nola, urteoro-urteoro Pazko-aldian, Bidasoa'ko zenbait erritatik, izoki osoak bidaltzen zituzten, «primizi» bezela, Leyre'ko Monastegi Nagusira, salbo-ta, oraindikan ere zenbait baserritatik Gabonetan kapoiak Nagusietara bezela; izokiak, izoki ederrak, zaldiz, aal zan azkarrena Leire'ra iristeko...

Lasarte'n ere artzen bait ziran olako arrai gozoak garai batean.

LASARTE ERRIA

Aipatu ditugun etxez gañera, Erdi Aroan Lasarte osatzen zuten etxeak, beste amarren bat izango ziran guzitara, iru edo lau Elizaren inguruan kokatuak, eta gañerakoak ibai-baztarrean batzuek eta inguruko bixkarretan besteak, auek arrantzale-etxe, aiek artzai-borda eta danak poliki-poliki, gutxi edo geiago, nekazari-baserri. Ori zan orduan Lasarte.

Gero, ordea, ugaritu ziran etxeak.

Ona emen, 1610'gn urteko paper batean arkitzen degun zerrenda:

Ansorena (Maria de Sasoeta maiztar);

Garro (Katalina de Garro bizi);

Erramusena (Marianton de Arratzain bizi);

Domingo-Oarena (Grazia de Berreyartza bizi);

Martin-Fernandez-Berridirena (Domingo de Etxeberria maizter);

Arozarena (Maria de Yriarte maizter);

Enparan (Maria de Petriarza bizi);

Joanes-Araetarena (jabe; Maria Perez de Atorrasagasti maizter);

Asodakar (norbait bizi);

Sasoeta arretxea (Migel de Barrenetxea jabe; eta *Larrekoetxearena*);

Sasoeta zarra (Joanes de Sasoeta jabe; eta *Larrezurirena*);

Mitxelena (Esteban Iparragirre bizi);
Goyegi (Maria de Petriarza jabe; Joanes de Artusa bizi);
Joanes-Araetarena (Pedro de Absalon bizi);
Etxeberria (Miguel de Barrenetxea jabe);
Torrea (1510'gn urtean etzan iñor bizi).

Etxe oiek danak Ernani-balladakoak ziran. Urnieta'koakin batean guzitara beste ainbeste geiago izango bait ziran.

Nolanai dala, 1671'gnean —Konbentua egin zanean— 22 etxe ziran; eta aietan 15, Okendotarrenak.

LASARTE-OLA

Guzti orren geigarri, ordea, sozialki batez ere, ba zan an beste etxedi bat aipatu bearra: olaa, burniola, Lasarte-ola zeritzana; Lasarte-Torreko nagusiarena.

Burniola orrek itxura aundia ematen bait zion era guzitara Lasarte-auzoari. Etxadiak, «ofizina» esaten zioten lantegi aundi bat zuan erdian, sutegi ta txingudi ta gabi-mazoarekin; eta etzandegi ta ikaztoki ta Olaetxea inguruan; eta, urruti gabe, «Olajaundegia», nagusiaren bizi-lekua —Lasarte ontan, Erdi Aroan, Torrea bera bait zan «Olajaundegi».

«Burniola» izenak adierazten duan bezela, burnia lantzen zan olaetan: Bizkai'tik ekarritako burni-miatza burni egiten zan: burnipieza aundiak eta pieza txikiak: aundiak —*plantxuelak*— txingudian gabiaren kolpez; txikiak, martinetean, zirala iltze-entengak, itxas-ontziaren olak elkarrekin josteko, zirala kabil eta txabeta, ontzien tresneritarako; Usurbil'go ta Agiñaga'ko ta Donostia'ko astilleroetatik eskatzen bait zituzten itxas-ontzigintzarako...

Gaur lantegirik geienetan bezela, orduan ere olaetan izaten zan ots, zarata eta zalaparta, gabiak txingudian burni-zamarra mallukatuaz ateratzen zuana, eta sutegiko auspoan fifi-ta-fafaz gañera, urak urarkatik palastaka ixurtzean ateratzen zuana...

Ortaz gañera olagizonak beren umore onarekin itxura berezi bat ematen zioten erri guziari. Olagizonak —gaurko industri-langilleen aurrelari izanik— jende alai ta arro-antxa izan oi ziran; jende zaratsatu, bullosoa; ostatu-zalea, sagardo-edalea, beren kantu ta tobera, Igande ta Jaietan auzo dana alai eukitzen zuana eta aldian bein beren kantutako koplak txorrotxekin min-ematen ere zekianak...

Olagizonak izango bait ziran, seguru asko, Santanaetan, leen aipatu degun fartsa-jaiak eratzen zutenak, pelegriñoen entretenigarri Santiagoetan...

OLAGIZONAK ERRONDAN

Orain esatera goazena, etzan izan fartsa bat. Benetako eriotz bat ere izan zan.

1699^{gn} urtea zan. San Juan bezpera. Olagizonak izan ziran tar-tean. Olagizon bertsolariak, San Juan bezperagabez etxerik etxe erron-dan kantari ibiltzen ziranak...

Begira, gauza nola gertatu zan. Gertatutakoaren ondoren artu-tako deklarazioetatik dakigu.

Arratseko amarrak ziran. Gau illuna. Oitura zan bezela, gazte jendea prestatu zan kuadrillatan errondarako. Urte artan bi kuadri-lla prestatu ziran. Batean, Juan de Azkue, eta Mateo de Artusa, eta Bautista de Mitxelena, eta Migel de Larburu ziran kuadrillako, eta beste bat, ez dakigu nor. Azkue ta Mitxelena, ikazkiñak ziran —Mi-txelena, oyartzuarra— biok Lasarteolarako ikatz-egiten zutenak.

Amarrak-aldean, Konbentuko Kapillauaren etxe-aurrean asi zuten beren kantu-saioa.

Bitarte artan beste kuadrillakoak Pintore-aldetik asi zuten beren erronda. Bañan aiek ere, etxerik-etxe, urbildu ziran Konbentu-alde-ra. Gaberdi-ingurua zan. Eta berak ere egin zuten kantu-saioa, Kon-bentu-aurrean, Kapillau-Jaunaren ate-ondoan —gaur «Largorena» esaten zaien etxean—. Eta, artan, urbildu ziran ara berriz ere lenen-go kuadrillakoak. Okasio-billa.

Kuadrilla biak elkarren etsaiak ziran nubait, eta ez nolanaikoak. Bigarren kuadrillan buruzai bezela Felipe «Andoain'go» zuten. Eta onekin batean zijoan Lorentzo de Mitxelena bat ere. Besteen ize-nik ez dakigu.

Kuadrilla biak, kantatu, kantatuko zuten noski; bañan baita ma-killak dantzatu ere. Gaberdi-gaberdian illunbetan ba zan noski makil-otsa Konbentuaren eta Kapillau-etxearen arteko plazatxuan.

Gero, gau guztian kantuan jarraitu zuten. Garrasirik beintzat gau guztian etzan entzun. Bañan bigaramon goizean, kamio-bazta-rrean, Mitxelena zeritzan baserri-aurrean gorputz billatu zuten Lo-rentzo de Mitxelena, Felipe Andoain'goren kuadrillakoa.

Lenengo kuadrillako Juan de Azkue ta Mateo de Artusa ta Bau-tista de Mitxelena, kartzelatu zituzten; eta, aizkenik, irurak Zeuta'ra amar urterako bota; eta amar urteren ondoren erritik kanpora bizi izateko zigorra.

Migel de Larburu'k iges-egin zuan. Bañan urkatzeko sententzia atera zioten; erriko Plazan urkatzeko; Lorentzo de Mitxelena buruan makilkadaz berak il zuan señale.

Bañan ezuten urkatu. Andik ogeitabost urtera bizi zan oraindik. Eta Lasarte'n il zan. Berak Lorentzo de Mitxelena il zuan bezela,

il zuan norbaitek bera. Buruan makilkada batez. Ala azaltzen da Lasarte'ko Elizako ildakoen liburuan: «Por un golpe mortal que le dieron en la cabeza».

II ZATIA

ELIZA

Orain arte aipatu ditugun gaiekin, Lasarte'k Erri bat izateko, oraindik bi gauza falta zituan: Eliza eta Kontzejoa. Eta noizpaiten buruan iritxi zan, Eliza izatera. Kontzejua, ez. Gaur oraindik ez dezute Kontzejurik. Noiz arte? Zuek zeurok dezute, galdera orren erantzuna.

Ba dira urte batzuek, nere illoba batek, itzaldi batean aztertu zizkitzutela, gai onen zuztarrak: nola, alegia, Lasarte baño erri txikiagoak iritxi diran noizpait, Kontzejua izatera, eta Lasarte, ez... ..Kontzeju-etxea bai, da dezutela —XVII gizaldia ezkerro izan ere— bañan «Kontzeju» esan oi dana, Alkate ta guzti, ez; zuen Kontzejua, Ernani'n dago...

Gaur ez det ikutuko gai au. Ba dakit, gai ontan, lasartear fin danok zerbait egin naiean zabiltzatela. Uztagun, beraz, gauza au bere puntuan, eta jarrai dezagun aurrera.

Kontzejurik izatera iritxi ez bazerate ere, Eliza izatera beintzat noizpait iritxi ziñaten; orain lareun urte iritxi gañera. Oraindik ez dira urte asko, «lareun urte betetze ori» gaingiroki ta otsaundiz ospatu genduala danok Lasarte'n, elizkizun eta itzaldi eder batzuekin. Gogoan dezute guztiok. Ez det, beraz, esan bear aundirik gai ontaz.

1569'gn urtea zan. Trento'ko Kontzilioak eman zizuten ortarako bide Munduan Elizak ugariagotzeko Erabaki-Dekreto bat eman zuan Eliz-Batzar aundi ark: bearrik zan lekuan, Eliza berriak egiteko baimena eta ortarako errextasunak. Eta izan ziran Lasarte'n, baimen orren berri jakin zutenak. Baimen orren berri jakin, eta Lasarte'n Eliza baten bearra —bear estua— zegola, sentitzen zutenak.

Ba zenduten Ermita bat —naiko aundia, San Pedro'ren izenekoa (2)—. Bañan noizean bein an Meza ematen bazan ere, ez igandero. Bañan, ez, bataiatzeko Ponterik, ez, ezkontzeko eskubiderik, ez, gaxoai Elizakoak emateko Sagrariorik, ez, eriotzean laguntzeko

(2) Itzaldi au euki ondoren jakin degu, Iruñe'ko Eliz-Artxiboetan paperen bat azaldu dala, Lasarte'ko Eliza egin zan lekua leen aristi bat zala diona, eta Ermitarik aipatzen ez duana.

Guk Ermita aipatzen degu, Iruña bereko beste paper batean Ermita aipatzen dalako.

Bi paper, beraz, Artxibo bereko: bata, Ermita aipatzen duana, eta bestea, Ermitarik aipatzen ez duana, arizti bat baizik.

Apaizarik. Jendea, berriz, naikoa. Eta serbitzu guzti oietarako, Antigua'ra joan bear; leenago, berriz, Ernani'ra. Eta Ernani urruti bazezon-ta, ez bait zegon alderago Antigua.

Bearra zegon, benetan. Zer falta zan? Gauzari eskua erantsiko zion gizon bat. Eta —nola ez— Lasarte'k arkitu zuan gizon ori; obeto esateko, iru edo lau gizon. Elizako fatxadan dauzkatzute aien izenak, marmol zurian ezarrita, betiko gogoangarri.

Gizon aiek asi ziran, baztarrak astintzen. Jo zuten bear zan lekura: Iruñe'ko Gotzaitegira. Eta, aien joan-etorri batzuen buruan, logratu zenduten «deseo zendutena». San Pedro'ren Ermita, Eliza Parroki egitea.

1569'gn Pazku-egunean izan zan egun seinalatu ura.

IKASGAI EDER BAT

Bañan, arritzeko gauza. Eliz-berri-lantegi ortan ez dala azaltzen, Lasarte'ko aundiki inoren izenik: ez Okendo'rik, ez San Millan'ik, ez Lasarte torretarrik.

Askotan gertatzen da, gauza auetarako, aundizkiak baño —aristokratak baño— areago izan oi dirala, ez degu esango «jende xeeak», baño bai zenbait «burgestxiki-jendeak». Iru edo lau —ez aundiki, ez jende xee ta arrunt— izan ziran Lasarte'n gauza ontan burubelarri ibilli ziranak.

Bi gauza bear ziran arazo ortan batez ere: Iñuñe'ko Gotzaiaren baimena, eta «base económica» esango gendukean zerbait: orduan «amarrenak» eta «primiziak» esan oi ziranak. Iruñe'ko baimena izango bazan, erriko amarrenak eta primiziak bear ziran; eta ortan zegon gauzaren zailtasuna. Artean, Lasarte'ko amarrenak eta primiziak, Antigua'ko Elizak eramaten bait zituan; eta Antigua'ko Elizak bere eskutik utzi nai ez: ortan zegon eragozpena...

Bañan orduko gizon bizkor aiek, sortu zuten, eragozpen ori baztartzeko bidea: lasartear guztion artean «fondotxo» bat sortzea, alegia, Apaizaren mantenurako bear zana, Antigua'ko Eliza-

Histori-zaleak erabaki bearreko auzia.

Guk, orain ogeita amabost urte idatzi genduan, Lasarte'ko Elizaren asierako Historia. Historia aren Sarreran, Lasarte'ko Monja Brigidak eta Donostia'ko San Telmo'ko Dominikoak elkarren artean izandako auzi bat azaltzen da: Monjaen etxe Ubistin'ek amarrenik eman bear zuan aal ez, arakatzen zan auzia; eta, irurogei urtez auzitan ibilli ondoren, Iruñe'ko Gotzai-Auzitegiak Dominikoen aldeko eta Brigidaen kontrako erabakia eman zuan, Lasarte'n Eliza baño leenago Ermita bat izan zala esanaz, “Meza entzuteko Ermita, gero XVI gizaldian Eliza egin zana”.

Iruñe'ko Eliz-tribunalak emandako Erabakia da, ori diona...

Orain Histori-zaleak dute itz. Mintza ditezela. Guk ez diogu ezer.

rentzat iñungo kalterik gabe; eta ortarako, lenengo-lenengo, berak eman zuten ikasbide ta exenplo; bakoitzak eskuartean zeukan dirutik al zuanak al zuana ematea, eta ola guztion limosnaz osatu, obrak bukatuaz gain, Apaizaren mantenurako bear zan fondotxo.

Olaxe egiña da zuen Eliza; leengo amarrenak Antigua'ko Elizarentzat geratzen zirala, beste fondotxo zuek emanda. Ez nua emen detallerik ematera. Nere Historia batean or arkituko dituzute.

Bañan beste eragozpen bat ere izan zan, emen aipatu bearrekoa: leengo Elizatxoaren txikia. Ermitatarako naiko aundi izan arren, Eliz Parrokitarako etzan nunbait naiko aundi, eta an inguruko lurretan aunditu bear izan zuten. Inguruko lurak, berriz, Sasuetaaundi'ren lurak izan, eta nagusiari eskatu zitzaion ortarako bear zana; eta nagusi ark pozik eman, eta debalde eman ere, gañerako lasartearrak beren poltxikotik bakoitzak al zuana eman zuen ezker, berak ere zerbait egin nai zukeala-ta...

Ba zan, izan ere, egun aietan, lasartear jator aien artean, beren Eliza berriarentzako eman eta egin bearra!

Azkenik, ba dakizute, 1569'ngng Pzku-egunean egin zala Elizaren estreña. Iruñe'ko Gotzai Diego Ramirez Sedeño de Fuenleal Jaunak etortzerik izan ez ta, Donostia'n bere Ordezko zeukan Doktor Alkizak egin zuan egun aundi artako Elizkizun ederra. Ori leendik ere ba dakizute.

Bukatzeko: geroztikako obraen artean, aizkenik bi ditugu aipatu bearrak. Bata, XVIII gizaldian egindakoa. Orduan ipiñi bait zitzaion Elizari bere aurre-aldeko fatxada neo-klasikoa, eder askoa, bere elizpe sendo ta bere torre txukunarekin; eta Elizaren inguru guztian egindako zabalunearekin. Orduan egin bide bait zitzaion. Eliz-barruan koru ta korupe lasaigarri kuriosoa ere.

Ogeigarren gizaldian, berriz, sapa berriarekin Eliz-barruari eman zitzaion itxuraldatze ikusgarri-ikusgarria, Urreta'tar Don Migel zaren arduraz eta eskuabalez.

BRIJIDAEN KONBENTUA

Aipa dezagun aizkenik Konbentua.

«Ez giñala, baño ba gaitun» esan diteke, Lasarte'ko Brijidaen Konbentuaz mintzatzean: «Ez giñala, baño ba gaitun»...

Lasarte'ko Eliza egiterakoan, erritarrik beartsuenak ere, Eliza egiteko zerbait ematen agiri ziranean, ez Okendotarrrik, ez San Millandarrik, ez Lasartetorretarrrik iñortxo ere ezer ematen agertu etzala, esan degu arestian.

Konbentua egin zanean, ordea, oso kontrara esan bear degu: beste lasartear iñortxok ere txanpon bat eman gabe, Lasartetorreta-

rrak berak bakarrik dana egin zutela: asi-ta-buka, azkeneko txanponerañoko guztia dana beren boltxikotik emanaz.

Egia da, besteak beste, Lasartetorretarrak gauza ori beren-berentan berezi bategatik egin zutela: beren familiako motibo berezi batengatik.

Konbentuaren egilleak, dakizuten bezela, Dn. Migel de Okendo eta D.ª Teresa de San Millan izan ziran. Biok, D.ª Maria Lasarte'ren illoba ta ondorengo oñordeko.

Dn. Migel, Dn. Antonio de Okendo'ren semea zan; eta, aitaren pausuai jarraituaz, «Eskuadra de Kantabria»ko itxasontzi galantaetan Almirante izan zan; itxasorik-itxaso zebilela, Kadiz'ko itxasoetan Santa Brijida gau batean, ekaitzak emanda, bere Eskuadra guztia galdu ondoren, bera bere Ontzi Kapitanako gizon guztiakin milagroztan bizirik atera zalako, Ama Birjiñari egindako promesa beteaz, «Kontsueloko» Ama Birjiñari Elizatxo bat egitea pentsaturik zeukan. Eta, ortan zegola, bere bi alabaek monja-naia azaldu zioten, eta monja, ain xuxen, Brijidaetan...

Ortik etorri zan, Don Migel'ek eta bere emazte D.ª Teresa'k Konbentu bat Lasarte'n egitea erabakitzea.

Eta baita egin ere, dakizuten bezela. 1671'gn urtean bete bait zuten beren asmo biotz-aundiko ura. Berak bizi ziran Torre galantaren aldamenen ortxen egin zuten, gaur oraindik dotore asko ikusten degun Konbentu txukun bitxia...

Ikusten danez, familiako motibo berezi-berezi batengatik egin zuten beren egitekoa. Bañan, ala berean, baita, asi-ta-buka, dan-dana beren boltxikotik. Ba zezaketela, ezik, ori bai. Aberatsak, oso aberatsak ziran. Lasarte'n bertan, beren Torreaz gañera, Errian ziran 22 etxetatik, 15 berenak zituzten. Eta Lasarteola ere, berena; eta Aduna'n Agaraiz'ko ola, eta Elduain'en Inturia'ko ola. Eta San Millandarrak, zer esanik ez: Gipuzkoa guztian, etxe ta lur, garbi-garbi larogeiren jabe ziran.

Ba zezateken; bañan aitortu bearra ere dago, beren diruak etzi-tuztela Korteko bizitza lasaian eralki; Lasarte'ri, izen aundi bat eman-go zion Konbentu eder bat opa ziotela, Gipuzkoa guztiari bentaja aundi bat egiñaz gañera. Eunka, etxe oneko alaba izan bait dira monja, irureun urte oetan zuen Konbentu izen aundiko ontan. Eunka etxe oneko alaba, Gipuzkoa guztitik, Bizkai'tik, Nafarroa'tik, Lasarte'ren izen ederra baztar guztietan banaturik.

Eta ontan bukatzen det nere itzalditxo au. Dakizuten bezela, Aita Plazido Mujika lasartear ospetsuari eskeiñia.

Eskerrik asko, entzuteko pazientzia artu didazuten guztioi.

MANUEL LEKUONA.